

dvěma průřezy na konci druhého pruhu a svázaný dohromady.

Vedle obdobaých praporců, jaké vidíme na tapisérii z Bayeux, se často používaly i praporce trojúhelníkového tvaru. Wace rozlišuje mezi gonfanonem barona a praporcem rytíře. Dochovalo se mnoho bronzových polygonálních hlavic palcůtu, které mohou pocházet ze dvanáctého století. I když byly ve srovnání s pozdějšími verzemi lehké, stále ještě mohly být schopny vyřadit z boje muže bez zbroje nebo způsobit zranění přes pružné kroužkové odění.

Do sklonku dvanáctého století se u hrušky i zadní rozsochy rytířského sedla vyvinul oblouk, takže se zadní oblouk zakřivoval okolo steh a zakřiven byl i oblouk hrušky. Přes sedlo se někdy přehazovala dlouhá čabraka, občas s vykrajovaným spodním okrajem, v tom případě oblouky sedla procházely prostrhí v látce.

VÝROBA A OPRAVY

Dochovalo se jen málo dobových kroužkových odění, i když drátěná košile svatého Václava v Praze může pocházet z desátého století a ve Stockholmu se dochovalo srolované kroužkové odění, které pravděpodobně pochází z bojiště u Leny roku 1208. Mladší středověká odění uka-

zuji, že brnění vážilo téměř patnáct kilogramů. Většina váhy spočívala na ramenou, ale mohla být částečně zredukována přichycením odění na opasek nebo řemen meče.

Kroužkové odění bylo konečným výsledkem procesu, který zabral mnoho pracovních hodin. Přesný způsob jeho výroby ve středověku neznáme, ale zlomky informací spolu s podloženými dohady nám umožňují dojít k nikoli nepravděpodobné teorii. Jednotlivé články zbroje se začaly vyrábět vytažením železného drátu, který se pak ovinul kolem tyče. Takto vzniklé smyčky byly odděleny rozetnutím na jedné straně tyče. Tak vzniklo množství otevřených kroužků. Konce každého kroužku pak byly kovářím zploštěny, přeloženy přes sebe a byl v nich proražen otvor, aby do nich mohl být vložen nepatrný železný nýtek. Každý kroužek byl spojen se čtyřmi dalšími, dvěma nahoře a dvěma dole a pak byl nýtek rozklepán. Nýtováním bylo nutno spojit pouze každou druhou řadu kroužků, které bylo třeba spojit s řadami nad ní a pod ní, zbývající řady mohly být spojeny kovářím. Ovšem dochovaná středověká odění jsou tvořena pouze kroužky spojovanými nýty. „Lichý“ kroužek byl spojen jenom s třemi dalšími a to mohlo posloužit ke snížení počtu kroužků v řadě nebo počtu řad, a tak bylo možné tvarovat odění. Malý otvor v podpaží bránil kroužkům

Rytíři jsou podporováni střelbou lučištníků. Ti jsou oblečeni v suknicích, výjimkou je jediný muž, snad velitel. (Tapiserie z Bayeux. Se zvláštním svolením města Bayeux)

Katastrofa na kopečku, jeden rytíř bodá kopím přes rameno, zatímco druhý útočí s kopím založeným pod paží. Scéna ukazuje, jak panika a bahnitý terén mohly ovlivnit i vycvičené jezdce. (Tapiserie z Bayeux. Se zvláštním svolením města Bayeux)

v shrnování. Hlavičky nýtů byly na vnější straně kroužkového odění, aby se neodíraly o spodní oděv a přešlo se tak opotřebením oblečení i samotného kroužkového odění. Je možné, že se používal nějaký nástroj, kterým bylo možno kroužek současně překrýt, zploštit a prorazit otvor pro nýt, ale dokázat to nemůžeme. Je pravděpodobné, že vlastní výrobě odění se věnoval mistr a jednotvárnější práci při přípravě kroužků přenechával tovaryšům.

Šupinová zbroj mohla vznikat tak, že horní okraj každé šupiny byl nýtem upevněn ke koženému nebo plátěnému podkladu a spodní okraj překrýval horní okraj dolní šupiny. Prošívanice se skládala ze dvou vrstev látky nebo plátna, které byly vycpány vlnou, senem, chlupy, starými hadry nebo koudelí a prošíty, obvykle vertikálně, možná ale také v kosočtverečném vzoru, aby vycpávka držela na místě.

Přilby byly zhotovovány několikerym způsobem. V případě výroby přilby z více dílů, obvykle čtyř, musel být každý díl vytvarován samostatně, poté byly k sobě přiloženy tak, aby se navzájem překrývaly a nakonec byly spojeny nýty. Přilby zhotovované z jednoho dílu byly vytaženy z kusu železného plechu kováním na vytvarovaném železném kopytu, které bylo upevněno do otvoru v kovadlině. Ocel se rozžhavlila a pak zchladila, aby se dala zpracovat. Jakmile byla přilba zformována, byly k ní přinýtovány obroučka, týlní štítek nebo ochranná maska obličeje. V případě přilby křížové byla nejdřív vykována a spojena kostra, k níž se pak

zevnitř přinýtovaly jednotlivé díly. Vnitřní látkové vyložení bylo upevněno nýty k obroučce.

Řada štítů byla zhotovena z několika dřevěných prkének zklížených k sobě. Je možné, že některé štíty – spíše kulaté než mandlovité – byly vrstvené, tvořené kvůli zvýšení pevnosti snad dvěma vrstvami položenými křížem na sebe. Některé mandlovité štíty byly možná vyrobeny z jediného kusu dřeva. Nejstarší dochovaný štít není normanský, patřil rodině von Brienze. Pochází možná již z konce dvanáctého nebo počátku třináctého století, i když okrouhlá horní část byla někdy mezi roky 1230 a 1250 seříznuta. Je 15 mm silný a původně mohl být vysoký 100 cm, na obou stranách je potažen pergamenem. Většina štítů byla zhotovena z lipového nebo možná topolového dřeva. Mísovitý tvar některých kulatých štítů a zakřivený povrch mnoha dlouhých štítů byl pravděpodobně docílen zahříváním v páře. Pokud byl štít potažen kůží, byla připnuta na okraji nebo na zadní straně štítu. Řemeny byly přichyceny nýty procházejícími dřevem, jejich hlavičky byly vidět na čelní straně. Stejným způsobem byla přinýtována i puklice.

Změnil se způsob výroby mečů. Až asi do roku 900 se čepel zhotovovala kovářským svářením. Protože kvalitní čepel se předávaly z generace na generaci a poněvadž obdobným způsobem se vyráběly hroty kopí a saxy¹ i po roce 1066, bude

1 Velký nůž či sekáč užívaný germánskými kmeny, zvláště Sasy, jako zbraň i nástroj. Pozn. překl.

na místě se u této technologie blíže zastavit. Pruty železa a karbuovaného železa (měkká, nečistá forma oceli) se zkuly a spletly do podoby sendviče. Poté se několik takových sendvičů spletlo a kovalo, až vznikla čepel, která se dále kovala a tvarovala. Zásluhou splétání kovů byl na čepeli po dokončení a vyleštění vidět po délce probíhající zvlněný vzor.

Avšak pokrok ve zpracování oceli znamenal, že kolem roku 900 bylo možno vyrábět i jiné typy mečů. Ke zvýšení tvrdosti se ocel nejprve kalila. Ovšem velká tvrdost dodávala oceli současně i křehkost, kterou se stará kombinace železa a karbuovaného železa nevyznačovala. Proto bylo nutné ocel zpracovat takovým způsobem, aby se meč snadno neroztříštil. Z toho důvodu mečíři užívali ocel v různých kombinacích s tvárnějším železem, čímž získali tvrdé a současně pružnější čepel. Na některé čepel se navařovala tvrdá ocelová ostří a tím se zvyšovala jejich ostrost. Je nemožné zjistit, která metoda byla nejoblíbenější, protože jednotliví mečíři dávali přednost různým kombinacím. Někteří se domnívali, že nejhodnější tekutinou ke kalení je medovina, protože v ní vzniká méně bublin. Podobně se reakce na kalení mohla lišit i u různých mečů z jediné dílny. Navíc

mnohé z dochovaných mečů dosud vůbec neprošly výzkumem.

Čepel mečů mohly být také ozdobeny, a to rytím nebo zatlučením ozdoby do zahřátého povrchu. Na opačné straně čepel můžeme číst jména jako „ULFBERHT“¹, napsaná latinskými písmeny. Vyskytovala se také jiná jména, v této době zvláště „INGELRIT“. Pravděpodobně to původně byla jména mečířů, v době normanských výbojů však spíše již označovala příslušné dílny. Mnoho těchto dílen se nacházelo, zdá se, v Porýní, odkud meče putovaly ke svým kupcům.

Nejobvyklejším nápisem vyrytým do úzkých žlábků na dlouhých mečích a jejich odvozeninách byl „GICELIN ME FECIT“. Na opačné straně čepel můžeme, zvláště později, nalézt církevní motiv, obvykle „INNOMINIDOMINI“, případně jeho zkomolenou podobu. Ke zdobení se používaly také jiné kovy, mosaz, stříbro, cín. Zvláště často se vyskytují, nejobvykleji u dlouhých mečů a jejich odvozenin, náboženské nápisy, provedené tenkým mosazným plíškem či plíškem z bílého kovu. Někteří z nich jsou zkomolené nebo nesrozumitel-

1 Nápis na svatoštěpánském meči ze svatovítského pokladu. Pozn. překl.

Biskup Odo, který se pravděpodobně nepodílel na vlastním boji, soustřeďuje „děti“, čili chlapce, kteří dosud nebyli pasováni na rytíře. Toto slovo je na tapiserii opravované, pokud je ale skutečně původní, dokládá, že v této době mladí muži procházející výcvikem před pasováním na rytíře mohli nosit plnou zbroj a účastnit se boje. Odo (jezdec s kyjem) zde má patrně oblečen některý typ prošívanice. (Tapiserie z Bayeux. Se zvláštním svolením města Bayeux)

né. Po stranách těchto nápisů se mohou nacházet kříže. Vzácněji se objevují ozdoby v podobě symbolických piktogramů a mystických vzorů.

Kovová zástita se nasazovala na trn a zajišťovala jílcem. Ten byl tvořen dvěma kusy dřeva nebo rohoviny, které byly vyhloubeny, aby do nich mohl být nasazen železný trn. Spojovaly se klížením, poté byly potaženy kůží a snad ovinuty koženými páskami. Hlavice se nasadila na konec trnu, jehož špička se pak za hlavici rozklepala, aby ji tak zajistila.

Oprava rytířovy výzbroje a ochranné zbroje v poli závisela na stupni jejího poškození a na tom, zda byl po ruce mečír nebo platněř. Při vpádu do Anglie s vojskem putovalo mnoho řemeslníků, je ale pochybné, že by při malých akcích byl k dispozici zručný řemeslník, toho mohl mít rytíř k dispozici až po návratu na domovskou základnu nebo jiný hrad.

Kroužkové odění bylo použitelné i po případném protržení až do doby, kdy je bylo možné opravit. Je nepravděpodobné, že by obyčejný venkovský kovář měl nářadí potřebné k práci s nepatrnými otvory a nýtky, které bylo nezbytné k spojování kroužků. Mohl ale pravděpodobně vyklepat promáčklou přilbu, jejíž náročnější opravu pak provedl platněř. Trhliny v oděvu zřejmě zašili sluhové nebo některé z ženských, které se táhly za pochodující armádou. Štíty byly sice odolné, přesto však nebyly určeny k dlouhému užívání. Vikinské ságy zaznamenávají účinek ostrých zbraní na štíty během formálních soubojů, při nichž bylo dřevo rozsekáno na kusy a neporušená zůstala pouze kovová puklice. Poškozené štíty se tedy nejspíš místo opravy zahodily a využily se z nich asi pouze puklice, kovové kování a snad řemeny. Meč byl nákladnou zbraní a s jeho opravou si mohl poradit pouze specializovaný řemeslník, i když i obyčejný

Vilém zvedá přilbu, aby potlačil pověsti o své smrti v době krize v bitvě u Hastingsu. Zdá se, že na předloktí má navlečeny oddělené rukávy z kroužkového pancíře. Úhel přilby naznačuje, že je zajištěna podbradníkem. Postava Eustacha z Boulogne má na prsou viditelný čtverec, ten by mohl znázorňovat ochrannou chlopeň pancíře uvolněnou k usnadnění identifikace. (Tapiserie z Bayeux. Se zvláštním svolením města Bayeux)

kovář mohl provizorně narovnat ohnutou zbraň, pokud nebyl po ruce specialista.

Když už hovoříme o opravách, je snad na místě zmínit se i o službách, které měl v případě zranění k dispozici samotný rytíř. Kvalitní péči mohli poskytnout mniši, kteří při léčení používali četné léčivé byliny. Je ovšem pravděpodobné, že se vysoce postaveným a urozeným zraněným rytířům dostalo péče ranhojičů a ostatním rytířům alespoň pozornosti méně zběhlých léčitelů. Rytíři v jižní Itálii se při troše štěstí mohli dočkat péče absolventů proslulého Salerna. Zranění hlavy byla mezi rytíři méně obvyklá, protože ji většinou chránila přilba, ale častěji utrpěli vykloubení ramene po pádu z koně. Takové zranění se nezdálo ošetřovalo uložením koule zabalené ve vlně pod paži a násilným vrácením kloubu na místo. Zranění hrdla, často způsobená kopím, se obvykle považovalo za nevléčitelné. Rány se zpravidla na den nebo na dva ponechávaly částečně otevřené, dokud se nevytvořil hnis, a pak se zašily. Osvícenější léčitelé dávali při uzavírání ran přednost vaječnému bílku či jiným prostředkům před obvyklejším vařicím olejem a rozžhaveným železem. Amputace se mohla provádět sekyrou a známo bylo i štítí cév. Ozubené šípy se odstraňovaly zakrytím ostnu trubičkou či brkem nebo prostrčením šípu skrz, odříznutím hrotu a vytažením násady.

VÝCVIK

Skutečný průběh výcviku normanských rytířů je málo zdokumentován. Zmínky o panoších ale naznačují, že se tak

Svatý Benedikt osvobozuje zajatce, rukopis asi z roku 1070 z Monte Cassina v Itálii. Je to jeden ze vzácných čelních pohledů na sedlo. Ukazuje zaoblenou hrušku obdobného tvaru jako na obraze z jižní Francie, který zobrazuje zadní rozsochu sedla. (Ms. Lat. 1202, Vatikánská knihovna, Řím)

sice označovali i někteří chlapci z dobrého rodu, většinou však šlo o neurozené služebníky, kteří se rytíři nikdy nestali a byli placeni – často nepravdělně – za vykonávanou práci. Obraz této služby nám umožňují vytvořit prameny z jedenáctého a dvanáctého století společně s podrobnějšími pravidly templářů ze století třináctého.

Panoš byl často velmi obtížen, když nesl vlastní i pánova zavazadla a zbraně. Podle templářských pravidel jel buď na nákladním koni, nebo na obyčejném jezdeckém koni a vedl pánova osedlaného válečného oře. Před bitvou odvedl cestovního koně do týlu poté, co rytíři předal štít a kopí. Jestliže byl k dispozici náhradní válečný kůň, druhý panoš v bezpečné vzdálenosti následoval svého pána a byl připraven mu pomoci, kdyby byl první kůň zabit nebo vyčerpan.

Při tažení panoš nejdříve postavil rytířův stan a pak odjel opatřit dřevo na oheň a vodu, hlavně pro koně. Zdá se, že panoši takto často odjížděli ve skupinách, někdy s ozbrojeným doprovodem. Hrál také významnou úlohu při obléhání a při plnění. Vypadá to, že při obléhání a navlékání

